
VIAȚA CULTURALĂ ȘI CARTEA TIPĂRITĂ ÎN VREMEA LUI MATEI BASARAB

Dumitra Bulei

Domnia lui Matei Basarab (1632-1654) reprezintă o epocă de efervescență a culturii umaniste românești. Este o epocă în care “în întreaga Europă se înmulțesc centrele vieții intelectuale deschise spiritului nou. Prinților le place să se înconjure de savanți și erudiți, ei finanțează tipărirea unor cărți luxoase [...] adună biblioteci” (Taton 1971, 16-17).

Fiind primul centru cultural al Țării Românești și cunoscând în acea vreme înflorirea sa maximă, Târgoviștea s-a înscris în istoria culturii prin câteva momente de culme pentru evul mediu românesc. Înțeleptul voievod, venind la domnie la o vârstă care-i dădea o solidă experiență a maturității, găsește cu cale a-și sprijini politica de emancipare a țării, cu precădere pe afirmarea culturală, sprijinit fiind substanțial de Doamna Elina – care cultivase cu rafinament literele (Iorga 1972, 220), de cumnatul său Udriște Năsturel și de postelnicul Constantin Cantacuzino – personalități politice remarcabile ale vremii, cu o cultură umanistă temeinică și care pot fi considerați adevărații mentori ale înfăptuirilor deosebite în acest domeniu. Ca și principii din Apus, Matei Basarab și Doamna Elina, boierii luminați, de talia logofătului Udriște Năsturel și a postelnicului Constantin Cantacuzino, au căutat să atragă și să adăpostească – spre faima lor și spre binele culturii noastre – pe unii dintre cei mai renumiți erudiți ai Răsăritului ortodox, care, persecutați fiind la Constantinopol, și-au aflat aici refugiu, protecție și sprijin material, prin acordarea de slujbe însemnate. Ei au găsit aici condițiile necesare desfășurării activității lor intelectuale, libere de orice restricții dogmatice.

Bibliotecile înfiripate la Târgoviște în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în special prin osârdia lui Udriște Năsturel și a postelnicului Constantin Cantacuzino, așa cum reiese din titlurile cărților pe care le cuprindeau, au inclus Țara Românească în contextul umanist european. În biblioteca

savantului boier Udriște, Suhanov vedea, printre altele, gramatica slavonă a lui Meletios Smotrițki, iar Mitropolitul Varlaam al Moldovei, *Catehismul calvinesc* tipărit în Ardeal.

Tiparul, care în secolul anterior consacrase Târgoviștea ca prim centru tipografic în spațiul românesc – prin ieromonahul muntenegrean Macarie, Liubavici, prin Oprea și Coresi – se bucura și în această vreme de o atenție deosebită, mai ales prin ponderea mare a cărților în limba română, între care se individualizează prima lucrare juridică predominant laică din Țara Românească: *Îndreptarea legii*, apărută la Târgoviște în 1652.

În 1647, tot la Târgoviște (Mănăstirea Dealu), apărea traducerea din latinește în slavonește – reeditată apoi la Vilna, Poceaev și Moscova – a cărții lui Thomas à Kempis *De imitatione Christi*, în a cărei predoslovie Udriște făcea – pentru prima dată între cărturarii Țării Românești – un elogiu limbii latine „*nouă vădit înrudită*”.

O importantă realizare a acelor vremi a fost și înflorirea învățământului prin înființarea de către Udriște a Școlii domnești slavo-române de înalt nivel, punând astfel bazele studiului limbii române în spațiul românesc, la care învățau și străini precum ucraineanul Theodor Ruteanu – numit de călugărul rus Arsenie Suhanov, „*Udristov student*”, și a primei școli de nivel mediu-superior din Țara Românească – *Schola graeca e latina*, după modelul colegiului „Sf. Atanasie” din Roma – un veritabil nucleu academic, cu pronunțat accent umanist și de cultură bizantină, bogată în elemente neobizantine, cu implicații și caracter European, constituindu-se într-unul din momentele renașterii și modernizării gândirii grecești și românești. La acesta din urmă s-a format, printre alții, și stolnicul Constantin Cantacuzino, voievodul Șerban Cantacuzino, fratele lui Drăghici – mare dregător și diplomat –, mitropolitul ortodox al Ardealului, Daniil Andrian Panonianul,

traducătorul *Îndreptării legii*, și – probabil – fiii lui Udriște: Mateiaș Postelnicul și Radu Năsturel – ultimul, întemeietor al Școlii din Câmpulung (1670) – precum și autorii stihurilor de pe pietrele tombale și din tipăriturile apărute în deceniile șase-nouă ale veacului al XVII-lea (Papacostea 1962; Ștefan Bârsănescu 1972, 60-67). Acești cărțurari sunt produsul mediului cultural în care s-au format și au evoluat.

În acest cadru spiritual se înscrie germele de viață academică apărut sub forma *Cercului de cărțurari*, întâlnit la Târgoviște de Suhanov la 1650, unde aveau loc discuții savante. Faptul că acest cerc, patronat de Udriște, i s-a părut lui Suhanov cam prea plin de subtilități, atestă înaltul nivel filosofic la care se purtau dezbaterile membrilor săi, „*mândri de știința lor*” și care foloseau dedesubturi în discuții. Dacă ținem seama și de calitatea participanților la aceste dispute, fără îndoială, unele sub înveliș teologic, – specifice academiilor vremii – considerarea acestui cerc drept început de activitate academică la noi, devine și mai întemeiată. Puținele date care s-au păstrat îi amintesc pe următorii participanți la dezbateri:

- mitropolitul Ștefan, care a patronat tipărirea *Îndreptării legii* și a altor cărți imprimare la Târgoviște;
- Meletios Sirigos (Meletie Sirigul), cel mai mare „*filosof teologic*” tradiționalist grec din secolul al XVII-lea (cf. N. Iorga), mare rector al Patriarhiei ecumenice, profesor la Academia din Constantinopol și conducătorul Colegiului Vasilian din Iași;
- Gabriel Blassios (Gavriil Vlasie), profesor și el la Marea Școală din Constantinopol (unde a avut ca elev pe Spătarul Nicolae Milescu), mare retor al Patriarhiei, mitropolit de Naupact și Arta, ambasador al Patriarhiei și al Moldovei la Moscova, în 1652;
- Pantelimon Ligaridis (Paisie Ligaridi), umanist erudit, scriitor, istoric, bibliofil reputat, doctor în filosofie și teologie la Institutul din Roma – unde a fost și profesor de retorică –, întemeietor al noii Academii grecești de orientare progresistă din Constantinopol și al Colegiului greco-latin din Târgoviște, profesor la colegiile din Iași și Moscova, mitropolit de Gaza, orator strălucit, consilier al voievozilor Matei Basarab, Constantin Șerban și Radu Mihnea. Ligaridis raporta regulat „*Cetății eterne*”

activitatea desfășurată în rândurile tinerilor valahi, care se adăpau la învățăturile sale¹;

- Arsenie Suhanov, călugăr rus, om de cultură trimis de la Moscova în Orient pentru a căuta manuscrise creștine, ajuns la curtea domnitorului muntean cu misiune diplomatică din partea țarului Alexei, participă efectiv, ca și la Iași, cel puțin la o dispută academică, la Târgoviște, pe care o relatează într-una din scrierile sale teologice, în care – ca și în jurnalul său de călătorie – oferă o serie de detalii privind viața intelectuală de la curtea voievodală a Țării Românești. Era unul din cei mai vajnici emisari politici, cu importante relații în Caucaz, în Ucraina și în Țările Române. Împreună cu cărțurarul memorialist Iona Malenkoi a poposit la Târgoviște timp de doi ani, cu misiune diplomatică din partea țarului;
- Udriște Năsturel era „*prin excelență un erudit, un om de bibliotecă, foarte apropiat tipologic de conemporanii săi din Occident, savanți de cabinet, îndrăgostiți de munca intelectuală în sine [...]. Cărțurar cu un univers intelectual ce păstrează imaginea vechii comunități de cultură a Răsăritului, pe care epoca lui Matei Basarab nu o alterează ci, dimpotrivă, se străduiește să o potenteze în cadrele prestigiuului și funcției tradiționale a culturii românești în Răsăritul european [...], este la noi, primul răspânditor conștient de cultură, în limba națională, dar și în cea slavonă, a cărțurarilor, un precursor al lui Heliade de peste două veacuri*” (Ivașcu 1969, 145-147).
- Pe lângă aceștia se aflau și numeroși teologi ruteni, printre care, fostul protopop al Kievului, dascălii ucraineni Grigorie Rojadovski – autorul unor versuri dedicate lui Matei Basarab – și, probabil, Teodor Rusu – profesor la Școala slavo-română (avându-l elev pe Radu Năsturel), și didascălul grec Malachie. La îndemâna acestora se afla și biblioteca Mitropoliei, unde se găseau cărți din toate țările ortodoxe: din lumea rusească, din Athos, dar și din părțile apusene (Panaitescu 1926, 38-40; Bezviconi 1962, 86-88). Este de presupus că la unele ședințe ale cercului să fi participat și alți cărțurari nemenționați în relația cu Suhanov, din 1650: Doamna Elina – caracterizată de inscripția fu-

¹ Această corespondență – document de bază pentru istoria școlii din Târgoviște – a fost descoperită de G. Călinescu, în *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni* (Călinescu 1930, 305-514).

nerară din Biserica Mare Domnească din Târgoviște ca „*prea mare dătătoare de sfaturi la ai săi și la alții*”, postelnicul Cantacuzino, mitropolitul Moldovei, *Varlaam* – care a tipărit în 1645, probabil la Dealu, lucrarea polemică *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc* (catehism pe care-l găsisse în biblioteca lui Udriște, la Târgoviște), patriarhul Paisie al Ierusalimului și *Dionisie Comnen* „*Seroglanul*” – secretarul lui Matei Basarab și, în mai multe rânduri, patriarh al Constantinopolului. Este, de asemenea, posibil ca la aceste dezbateri să fi participat și profesorii Școlii slavo-române (dascălul *Daniil* de la Mitropolie, *Staicu* grămăticul de la Biserica Domnească, apoi ieromonahul *Ștefan*), precum și călugării ruși „*chemați în scopuri culturale, poate și școlare*” (cf. N. Iorga) – *Vartolomei* și *Dositei*. Împreună cu *Ligaridis*, la ședințe, trebuie să fi venit și nepotul acestuia, *Mihail*, – candidat la Colegiul grec din Roma, precum și celălalt profesor al Școlii greco-latine, *Ignatie Petriș* – cărturar laic, filolog, poet, traducător, copist, jurist și sfetnic al voievodului. De altfel, pentru epoca la care ne referim, ca și pentru evul mediu european, nu se poate vorbi de o separație netă între formele academice de învățământ și cele academice ale unor cercuri de dispută, putând presupune în același timp, că și unele prelegeri la școlile înalte din Târgoviște, puteau fi ținute de cărturarii iluștri ce făceau parte din cerc. Unde funcționa acest cerc de cărturari, rămâne de stabilit, prin cercetări aprofundate, în viitor. Relațiile păstrate în documente arată că se desfășurau – de obicei – la Mitropolia din Târgoviște, în casele mitropolitului Ștefan, dar tot atât de plauzibil, puteau avea loc și la Curtea Domnească – în apartamentele lui Udriște Năsturel, care avea „*un rol preponderent între acești oameni de cultură*” (Panaitescu 1926, 40; Iorga 1971, 14-15) – sau în casele Cantacuzinilor, identificate cu prilejul cercetărilor privind primul sediu al Școlii greco-latine și al bibliotecii Postelnicului (Fruchter, Mihăiescu 1972a, 305-308; Fruchter, Mihăiescu 1973, 106-108).

În mișcarea culturală din vremea lui Matei Basarab, un rol de căpetenie îl joacă Udriște Năsturel, unul din cei mai erudiți oameni ai timpului, despre care s-a exprimat atât de elogios *Varlaam*, mitropolitul Moldovei, și pe care-l cunoaștem și din traducerea romanului popular *Varlaam și Ioasaf*.

Era cunoscut drept om de înaltă cultură și în străinătate – la sârbi, la rușii moscoviți, avea legături strânse cu cărturarii din Ucraina. Cunoștea la perfecție limba slavă bisericească, dar și latina, poate și greaca, deopotrivă. După mărturiile contemporanilor, Udriște avea o bibliotecă însemnată și își instruia copiii cu ajutorul dascălilor aduși din Ucraina.

Ca să-și aducă la îndeplinire planurile culturale, Matei Basarab se gândi, în primul rând, la înființarea unei tipografii, având în vedere reluarea frumoasei tradiții moștenite, de răspândire a cărții bisericești, începută în secolul al XVI-lea. Și pentru Muntenia, ca și pentru Moldova, ajutorul vine din partea lui Petru Movilă, care transformase Ucraina păstorită de el, în centrul culturii ortodoxe. În prefața primei cărți tipărite la anul 1635, la Câmpulung – *Molitvenic slavon* –, se aduc elogii domnitorului muntean, care continuă opera culturală începută de către „*preaslăviții domni Basarabi*”. Petru Movilă trimite în Țara Românească literă și scule tipografice, precum și meșteri tipografi, în persoana lui Timotei Alexandrovici (Verbițki) și a lui Ivan Glebkovici, care se așează împreună cu tipografia la Câmpulung. În opera de tipărire, Matei Basarab va fi sprijinit de Meletie Macedoneanul, care a stat câțva timp în Ucraina, unde a învățat arta tiparului, și care a devenit egumen al mănăstirii Govora, unde va fi strămutată mai apoi și tipografia. Pe când, de sub teascurile tipografiei de la Iași, apăreau numai cărți românești, tipografia munteană scoate și un șir de cărți slavonești, destinate nu numai pentru „*pravoslavnicul și binecredinciosul neam*” al muntenilor, ci „*și altora, înrudite cu noi în credință și care se folosesc de limba vestitului dialect, slavonesc, mai ales bulgarilor, sârbilor, ungrovlahilor și moldovlahilor*”, cu alte cuvinte, Matei Basarab tipărește cărți pentru ortodocșii din Peninsula Balcanică și pentru românii din toate țările. Redăm în continuare cărțile slavonești ieșite din tipografia lui Matei Basarab:

– *Molitvenic*, tipărit la Câmpulung, în 1635, cu o prefață semnată de „*alcătuitorul de cuvinte*”, Ivan Glebkovici. În unele exemplare, prefața este semnată de Ivașco Băleanu. O a doua prefață, a voievodului muntean, dă relații asupra înființării tipografiei, adusă din îndemnul lui Meletie Macedoneanul de la Kiev, de la Petru Movilă, cu precizarea de a-i proteja pe creștinii ortodocși: ungrovlahi, moldovlahi, bulgari,

- sârbi și ruși (Bianu, Hodoș 1903, 530; Simonescu, Bogdan 1939).
- *Psaltire*, Govora, 1637, tipărită de Meletie Macedoneanul.
 - *Psaltire*, Govora, 1638, tipărită tot de Meletie Macedoneanul.
 - *Antologhion*, Câmpulung, 1643, tipărit de către egumenul mănăstirii din Câmpulung, Melchisedec din Peloponez, însoțită de o predoslovie „cătrecetitori”, alcătuită de către Udriște Năsturel.
 - *Liturghier*, Mănăstirea Dealu, 1646, carte tipărită de către egumenul mănăstirii, Ioan.
 - *Slujebnic*, Târgoviște, 1646-1648, tipărit de către Proca Stanciovici și Radu Stoicovici.
 - *Imitația lui Christos*, carte tipărită la Mănăstirea Dealu, din îndemnul și cu cheltuiala Elinei Doamna, soția lui Matei Basarab și sora lui Udriște Năsturel. Este o traducere a cunoscutei opere *De imitatione Christi* a lui Thomas à Kempis, alcătuită în secolul al XV-lea. Se pare că este prima traducere din latină în limba slavonă, făcută de Udriște, constituindu-se într-un elogiu adus limbii latine, dedicată mitropolitului Moldovei, Varlaam, așa cum reiese din precuvântarea sa (Kaparaev 1861; Kaparaev 1883, 529). Cartea s-a bucurat de o largă răspândire, mai ales la credincioșii ortodocși din lumea slavă. Tot Udriște Năsturel va traduce din slavonește, de aceasta dată, în românește, romanul popular *Viața sfinților Varlaam și Ioasaf*, rămas în manuscris.
 - *Triodul Pentecostar*, Târgoviște, 1649, „din porunca și pe socoteala prealuminătei principese Elena”, tipograf fiind Proca Stanciovici, carte cerută de călugării sârbi de la Hilandar.
 - *Triodul postului*, Târgoviște, 1649.
 - *Psaltire*, Câmpulung, 1650, carte tipărită de ieromonahul Melchisedec.

Tipărirea de cărți românești în Muntenia începe mai devreme decât în Moldova, Matei Basarab reușind să înființeze tipografie înainte de Vasile Lupu.

Prima carte românească ieșită de sub tipar, sub Matei Basarab, a fost *Pravila de la Govora* numită și *Pravila cea mica*, din 1640, cea dintâi carte de legi tipărită în românește, cu contribuția mai multor cărturari din Muntenia. Astfel, Udriște Năsturel publică versuri la stema țării, Meletie Macedoneanul și ieromonahul Ștefan de la Ohrida apar ca

tipografi, iar traducerea cărții este făcută de călugărul Mihail Moxa sau Moxalie de la Mănăstirea Bistrița din Vâlcea, din limba slavonă, în limba română, după un nomocanon de origine bizantină. Predoslovie este semnată de mitropolitul Teofil. Cartea cuprinde legi bisericești, canoane instituite de apostoli, soboarele ecumenice și sfinții părinți, toate privitoare la biserică și la cler, în afara câtorva capitole dedicate mirenilor, conform titlurilor: *De praznice domnești*, *De sfinții apostolici*, *De mucenici mari*, *De postrig*, *De episcopi*, *De popi*, *De diaconi*, *De părinți*, *De maștehră* etc. În 1642, în aceeași tipografie de la Govora, apare o *Evanghelie învățătoare* (Cazania), „scoasă și primenită de pre limba rusească pre limba rumânească”, „cu osteneala și izvodirea lui Silvestru ieromonah” și cu o predoslovie a lui Udriște. Cartea, cu peste 600 de pagini, are câteva gravuri lucrate în lemn și cuprinde un număr de explicații la textul Evangheliei, începând cu *Duminica fariseului* și terminând cu *Duminica tuturor sfinților*, cu unele omisiuni, în ordinea duminicilor. La Câmpulung, în tipografia de pe lângă Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului, apare în 1642, o carte fără prea mare însemnătate, *Învățăture de preste toate zilele*, sub îngrijirea egumenului Melchisedec, care, după propria-i mărturisire, o traduce din limba grecească și care cuprinde învățături despre „șapte tocmeale sufletești”, despre dragoste, răutate, pentru milostenie etc.

O atenție deosebită trebuie acordată celei de a doua *Evanghelii învățătoare*, care apare la Dealu, în 1644, o reeditare a celei de la Govora, noua ediție având aproape 1000 de pagini. Dintr-o notiță în limba slavonă, de la sfârșitul tipăriturii, aflăm că imprimarea acesteia începe la Govora și se termină la M-re Dealu, unde se pare că se mutase tipografia cu tot materialul tipografic. Alcătuitorul și conducătorul activității tipografice a fost, la început, Meletie Macedoneanul și terminată sub egumenia lui Varlaam de la Dealu, tipografi fiind Ivan Kunotovici cu ucenicii săi Proca Stanciovici, Tudor Dumitrovici și Lupin Dumitrovici din Popești. Alcătuitorul cărții folosește coalele tipărite în *Evanghelia învățătoare* de la Govora, din 1642, care nu fusese terminată, iar în a doua parte se reproduce textul *Evangheliei învățătoare a lui Varlaam*, din 1643, completându-se astfel *Cazania* din Țara Românească, de la 1642. Ca să mascheze plagiatul vădit, alcătuitorii cărții de la 1644 introduc unele muntenisme și unele mici modificări de text, excluzând *Viața sfântului Ioan*

cel Nou de la Suceava, considerat ca sfânt al Moldovei. Lucrarea este tipărită și neglijent, plină de greșeli și cu înfățișare inestetică (cf. Ivașcu 1969).

În tipografia din *Târgoviște*, în 1650, apare cartea ce se cheamă *Pogribania preoților*, o cărțuie mică, de ritual la înmormântarea preoților, scoasă cu cheltuiala ierodiaconului Mihail, cu text scris în slavonește, iar explicațiile privind înmormântarea, fiind date românește.

Același caracter ritual îl are și cartea ce se cheamă *Mistryrio* sau *Sacrament* sau *Taine 2 din ceale 7, Botezul și Sfântul Mir*, cu cheltuiala părintelui Ștefan, mitropolit a toată Ungrovlahia (de la care a rămas și un *Slujebnic* sau *Liturghier* arhieresc slavo-greco-român, în manuscris, împodobit cu miniaturi). Relativ mică, cartea dă lămuriri cu privire la taina Botezului și a Sfântului Mir, cu mai multe capitole, precum: *Pentru botejunea a coconilor, Pentru nășii sau cumetrii, Pentru botezul celora ce sunt mari etc.* Alcătuitorul lucrării spune că a adunat material „*dă pre Molitvenicul grecesc și slavonesc, amândouă înfățișate*”, nefiind exclus să fi fost făcut după cartea apărută la Lvov, în 1642, sub titlul *Despre tainele bisericii* (Panătescu 1926, 34).

O a treia carte de ritual bisericesc, tipărită în 1652, la *Târgoviște*, în vremea lui Matei Basarab, de același mitropolit Ștefan și după aceleași izvoare grecești și românești, se cheamă *Târnosanie*, adică *Slujba sfințirii bisericii* și este o carte de îndrumare pentru cler, la sfințirea bisericii, cu explicații în românește și cu rugăciuni în slavonește, necesară datorită și numărului mare de biserici ctitorite de voievod. Aceste trei cărți de practică bisericească puteau fi alcătuite și de pe vreun Molitvenic slavonesc, desigur, dată fiind mulțimea slavonismelor din textul românesc și rugăciunile reproduse chiar în slavonă.

O însemnătate deosebită pentru literatura evului mediu românesc o reprezintă *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea Mare* sau *Pravila lui Matei Basarab*, un cod de legi civile și bisericești, ce apare la *Târgoviște*, în anul 1652. După cum a vrut să aibă o *Evanghelie învățătoare*, ca aceea a lui Varlaam, tot așa și-a dorit Matei Basarab, să aibă și un cod al lui de legi, mai complet decât al lui Vasile Lupu. Cuprinsul cărții se poate vedea din titlul destul de întins al acesteia: *Îndreptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierescă și împărătească de toate vinile preoțești și mire-*

nești. Pravila sfinților apostoli, a ceale 7 săboare și toate cele nameastnice. Lângă aceasta și ale sfinților dascăli ai lumii Vasilie Velichi, Timotei, Nichita, Nicolae, Teologhia dumnezeștilor bogoslovi. Scrise mai nainte și tocmita cu porunca și învățatura blagoceștiului împărat kir Ioan Comnianul..., iar acum de întâi prepuse toate de pre elinește pre limba rumânească, cu nevoieța și userdia și cu toată cheltuiala a prea sfințitului de H-s kir Ștefan, cu mila lui Dumnezeu, mitropolit Târgoviștei...

În calitate de traducători din grecește în românește, apar numele lui Daniil Andreian Panonianul, al lui Ignatie Petriș și Pantelimon Ligaridis. Cartea este tipărită îngrijit, cu foaie de titlu bogat ornamentată, cu stema Țării Românești, cu stema Mitropoliei și versuri la stemă, cu gravuri în lemn la cele șapte săboare și a Sf. Vasile cel Mare. Prin bogăția materialului juridic, întrece cu mult *Pravila* lui Vasile Lupu. Alcătuitoarii cărții folosesc un material juridic foarte variat, folosind diferite izvoare, în special grecești. Predoslovia mitropolitului Ștefan este o traducere din prefața *Sintagmei* lui Matei Vlastares, iar ca izvoare, se folosesc de același Vlastares, de *Nomocanonul* lui Aristen, de *Nomocanonul* lui Porfirie, ceva din legislația lui Justinian, din Ioan Comnen, din *Basilicale*, Armenopol ș.a. În *Îndreptarea legii* intră și *Pravila* lui Vasile Lupu (Iasi, 1646), în care text, îndreptat pe alocuri și mai clar, se intercalează și ceva nou.

Din această lucrare, cu două prefețe semnate de traducător și de mitropolit, care se întinde pe aproape 800 de pagini, considerată ca fiind cea mai reprezentativă carte a evului mediu românesc din Muntenia în care, la acea vreme domnea, la *Târgoviste*, marele voievod și ctitor Matei Basarab, în colecțiile târgoviștene (Arhive, Biblioteca Județeană, Muzeul Târgoviștean, Mănăstirea Dealu) nu se mai păstrează decât șase exemplare. Foarte multe exemplare, însă, au avut o mare circulație și s-au păstrat în colecții din Transilvania, unde au fost folosite până la începutul secolului al XIX-lea.

Din prezentarea noastră se poate observa că o parte din tipăriturile din vremea domniei lui Matei Basarab, – când se evidențiază o adevărată luptă între curentul slavon și cel românesc –, sunt în slavonește, o altă parte în românește, iar altele bilingve. Având sprijinul domnitorului, sfătuit fiind de Elina Doamna și de cărturarul Udriște Năsturel, cei doi mitropoliții ai Țării Românești,

Teofil și Ștefan de la Tismana, vor deschide o nouă epocă în istoria culturii românești, mai ales prin tipăriturile lor în limba română, cărți de slujbă, juridice și teologice. Merită reținută – în mod deosebit – strădania mitropolitului Ștefan de a traduce în românește, îndrumările tipiconale din cărțile de cult, declanșând – în acest fel – procesul de românizare a slujbelor bisericești, un început important în dezvoltarea limbii române, care va contribui la trezirea conștiinței naționale, prin circulația neîntreruptă a acestor tipărituri, în spațiile locuite de trăitori întru limba românească.

Ca o concluzie la cele privitoare la mișcarea culturală din Muntenia din prima jumătate a veacului al XVII-lea, se poate constata că întreaga activitate culturală s-a desfășurat sub semnul spiritului culturii ortodoxe din părțile Poloniei, cultură profundată și îndrumată de Petru Movilă. Înființarea de tipografii în Țara Românească, tipărirea de numeroase cărți religioase se datorează sprijinului susținut al lui Petru Movilă, cel care va trimite cărțurari și tipografii, dar și cărți de care aveau nevoie țările române. Încercarea lui Matei Basarab de a reînvia cultura slavă nu a dat rezultate, voievodul însuși subliniind ca aceste cărți au fost destinate mai mult pentru lumea ortodoxă din imediata vecinătate, așa cum erau tipărite cărțile de către strămoșii acestuia, cu răsunet imens în lumea creștină. În schimb, numeroase tipărituri românești din țările române, dovedesc că limba

română reintră în drepturile ei. Cărțile de legi, cele de ritual bisericesc, cele de dogmă creștină, cele câteva *Evangelii învățătoare*, bune și pentru biserică și pentru lectură, ne arată că limba românească trece treptat în biserică, în dregătoriile judecătorești și printre cărturarii noștri. Se resimte o schimbare în spiritul întregii vieți culturale a poporului trăitor în spațiul românesc.

Ne-am ales și am dorit să prezentăm această temă în acest an, în 2012, pentru că, la Târgoviște și în țară, au avut loc manifestări științifice consacrate aniversării a 380 de ani de la înscăunarea voievodului Matei Basarab, ctitor de neam și de cultură, în Cetatea de Scaun a Țării Românești și a 360 de ani de la tipărirea cărții: ÎNDREPTAREA LEGII – una dintre primele codificări în limbă națională, în Europa acelor vremi, care a constituit – în același timp – și un instrument de luptă pentru unitatea culturală a românilor de pretutindeni, fie ei din Țara Românească, Moldova ori Transilvania. La 1772 această carte se traducea, de către Petru Dobra, pentru nevoile administrației austriace din Oltenia.

Pravilele imprimate în vremea domniei lui Matei Basarab constituie un moment semnificativ în istoria culturii românești, fiind primele alcătuirii juridice, cu o largă răspândire în timp și spațiu. Pe lângă rolul juridic propriu-zis, cele două lucrări au avut o contribuție importantă la făurirea limbii române literare.

Bibliografie

- Bârsănescu 1966:** Șt. Bârsănescu, Schola graeca et latina din Târgoviște, 1646-1651. In: Din istoria pedagogiei românești: culegere de studii, vol. II (București 1966).
- Bezviconi 1962:** G. Bezviconi, Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (București 1962).
- Bianu, Hodoș 1903:** I. Bianu, N. Hodoș, Bibliografia Românească Veche, vol. I (București 1903).
- Cartoian 1940:** N. Cartoian, Istoria literaturii române vechi, vol. I (București 1940).
- Călinescu 1930:** G. Călinescu, Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni. Diplomatarim II, 1930, 305-514.
- Cândea 1979:** V. Cândea, Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc (Cluj- Napoca 1979).
- Dudaș 1979:** Fl. Dudaș, Contribuții privind cartea românească veche în epoca luminilor. In: Muzeul Țării Crișurilor, Biblioteca Crisia, vol. V (Oradea 1979).
- Duțu 1972:** Al. Duțu, Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848) (București 1972).
- Fruchter, Mihăiescu 1972:** E. Fruchter, G. Mihăiescu, 325 de ani de învățământ liceal în Târgoviște. In: Experimente, acțiuni, experiențe... (Târgoviște 1972).
- Fruchter, Mihăiescu 1972a:** E. Fruchter, G. Mihăiescu, Semnificația unei aniversări și adevăratele începuturi ale studierii logicii în România. In: Acta Valachica (Târgoviște 1972), 305-308.
- Iorga 1932:** N. Iorga, Doamna Elina a Țării Românești ca patroană literară, Academia Română, Memoriile Secției de istorie, seria III, tom. XII, MEM 2 (București 1932).
- Iorga 1971:** N. Iorga, Istoria învățământului românesc (București 1971).
- Ivașcu 1969:** G. Ivașcu, Istoria literaturii române, I (București 1969).

- Îndreptarea legii 1962:** Îndreptarea legii. Ediție critică de Andrei Rădulescu și colaboratorii (București 1962).
- Mazilu 1994:** D.H. Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I (București 1994).
- Mălinaș 1993:** C. Mălinaș, *Catalog de carte românească veche* (Oradea 1993).
- Mihăilă, Zamfirescu 1969:** G. Mihăilă, D. Zamfirescu, *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. I și II (București 1969).
- Panaitescu 1926:** P.P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines, extrait des Mélanges de l'École Roumaine en France*, V (Paris 1926), 38-40.
- Papacostea 1962:** V. Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Târgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*. *Romanoslavica V, Istorie*, 1962, 330-334.
- Papacostea 1963:** V. Papacostea, *Les origins de l'enseignement supérieur en Valachie*. *Revue des études sud-est européennes I/1-2*, 1963, 7-39.
- Papacostea 1983:** V. Papacostea, *Originile învățământului superior în Țara Românească*. In: *Civilizație românească și civilizație balcanică* (București 1983), 255-282.
- Păcurariu 1981:** M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II (București 1981).
- Piru 1962:** Al. Piru, *Literatura română veche*, ediția a II-a (București 1962).
- Rosetti 1964:** A. Rosetti (red. Resp.) *Istoria literaturii române*, vol. I (București 1964).
- Simonescu, Bogdan 1939:** D. Simonescu, D.P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab* (București 1939).
- Taton 1971:** R. Taton (coord.) *Istoria generală a științei*, vol. II – *Știința modernă de la 1450 la 1800* (București 1971).
- Tomescu 1968:** M. Tomescu, *Istoria literaturii române vechi până la 1918* (București 1968).
- Каратаев 1861:** И.П. Каратаев, *Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730* (Санкт Петербург 1861).
- Каратаев 1883:** И.П. Каратаев, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами с 1491 по 1652 г.* (Санкт Петербург 1883).

Cultural life and printed books during the reign of Matei Basarab

Abstract

In the first half of the 17th century, the crucial time for Romanian culture, the Wallachian throne was occupied by Matei Basarab (1632-1654), a descendant of the brilliant Basarab dynasty, who played an important role in the political development of Muntenia and is associated with some illustrious names in the religious and cultural life of the country. He inherited from his ancestors the zeal for religion and culture and was going to establish churches, schools, and in the first place – printing houses. With the assistance of the Metropolitan of Kiev Peter Mohyla, who had made Ukraine the center of Orthodox culture, he renewed the beautiful tradition of distribution of religious books that originated in the sixteenth century. An important role in the culture of the time of Matei Basarab played the famous scribe Udriște Năsturel and his sister Princess Elina. The printing activity at this time known as the „golden age” of Romanian culture was flourishing.

In printing centers of Câmpulung Muscel, Govora, the Dealu Monastery, and the Archdiocese of Târgoviște there had been printing 10 titles of books in Slavonic as well as translated books in Romanian. The first Romanian book printed under the reign of Matei Basarab was *Pravila de la Govora* (1640). Four years later, at the Dealu Monastery there was printed the book *Evangelhia învățătoare*, the text of which is slightly different from *Cazania lui Varlaam*. At the printing house of Târgoviște there were printed: *Pogribania preotilor* (1650), *Mistryio* or *Sacrament* (1651), *Târnosanie*, and *Îndreptarea legii* (1652). The last book has a special significance in the history of the old Romanian literature and is also known as *Pravila cea Mare a lui Matei Basarab* (*The Great Code of Matei Basarab*) – a collection of civil and ecclesiastical laws, more complete than *the Code of Vasile Lupu*. *Pravila cea Mare* was widely spread all over the Romanian territories, especially in Transylvania, being demanded until the early nineteenth century. Circulation of printed book led to the unity of language and consciousness of the Romanian people.

Культурная жизнь и книгопечатание во времена правления Матеев Басараба

Резюме

В первой половине XVII века, в решающие для румынской культуры времена, валахский престол занимал Матей Басараб (1632-1654), потомок блестящей династии Басарабов, который сыграл важную роль в политическом развитии Мунтении, и с правлением которого связано несколько выдающихся имен в культурной

и религиозной жизни страны. От предков он унаследовал тягу к церкви и культуре. В его планы входило основание церквей и монастырей, школ, а в первую очередь типографии. С помощью киевского митрополита Петра Могилы, сделавшего Украину центром православной культуры, он возобновил прекрасную традицию распространения церковных книг, зародившуюся в XVI веке. Важную роль в культуре эпохи Матеев Басараба сыграл известный книжник Удриште Нэстурел и его сестра княгиня Елена. Книгопечатная деятельность того времени, известного как «золотой век» румынской культуры, процветала. В типографских центрах Кышлулунг-Мусчела, Говоры, монастыря Дялу и Митрополии Тырговиште печатаются 10 наименований славянских книг, а также переводные книги на румынском языке. Первой румынской книгой, напечатанной при Матее Басарабе, была *Pravila de la Govora* (1640) – сборник законов Валахии. Четырьмя годами позже в монастыре Дялу было напечатано *Поучительное Евангелие (Evangelhia învățătoare)*, текст которого немного отличается от *Казания Варлаама*. В типографии Тырговиште вышли: *Pogribania preotilor* (1650), *Mistryrio* или *Sacrament* (1651), *Târnosanie*, а также *Îndreptarea legii* (1652). Последняя книга имеет особое значение в истории старой румынской литературы, получив известность как *Pravila cea Mare a lui Matei Basarab (Великое уложение Матеев Басараба)* – сборник гражданских и церковных законов, более полный, чем *Уложение Василе Лулу*. Это издание получило самое большое распространение в румынских землях, особенно в Трансильвании, будучи востребованным до начала XIX века. Благодаря хождению печатных книг румынский народ обрел свое языковое и национальное единство.

17.01.2013

Dumitra Bulei, Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească” Târgoviște, str. Justiției nr. 5, Târgoviște, România, e-mail: buleidumitra@yahoo.com